

השפעת תנאי הדיור על התא המשפחתי

מחקר סוציולוגי שנערך במודנה, איטליה

אלברטו גספריני

הורים-ילדים, ילדים-ילדים. בקשר המשפחתי הראשון התנאים האמוציונליים הקוטביים הם שביעות רצון כנגד מריבות וקונפליקטים (חוסר שביעות רצון). שני האינדיקטורים הקובעים בקשר השני (הורים-ילדים) הם: מידת ההסתגלות לערכים משפחתיים המשתקפת בדרגת ה"עצבנות", ולימוד ערכים חברתיים המתבטא בהיגשים בלימודים.

כל המדדים הנבחרים של המבנה הרגשי קשורים למשתני הדיור בצורות ובחזקות שונות בהתאם לתנאי דיור שונים. צפיפות יתר וחוסר מרחב בחדרים משפיעים על המריבות הבין-זוגיות (ראה לוחות 1—2 שלהלן). למכסת השטח הבנוי במוצע לנפש נודעת השפעה ניכרת על עצבנות הילדים בגילי 6—11. ובאשר להישגים בלימודים, הרי לצפיפות הדיור היו השלכות גדולות מהצפוי. מובן שגם משתנים אחרים (כגון: מבנה המשפחה, מקצועו ורמת השכלתו של האב וכו') נכנסים לתמונה ומשפיעים על כל מערך היחסים שלפנינו.

מחקר העוסק בהשפעה של הדיור על חיי המשפחה חייב להתמקד בבעיות ההתפתחות החברתית, התרבותית והפסיכולוגית של הפרט. הנחה זו שמשה כנקודת מוצא למחקר הסוציולוגי שנערך בעיירה האיטלקית מודנה בשנים 1969—70.

השפעת צפיפות הדיור על המתחיות במשפחה

במודנה, עיר תעשייתית מפותחת של 200,000 תושבים השוכנת באגן הנהר פו, נבחר מידגם מקרי של 1000 משפחות. מתוך כל משפחה רואיין בוגר אחד. הראיונות התבססו על שאלון שהכיל כארבעים סעיפים העוסקים ברקע המשפחתי ובגישה של המשפחה לגבי הדיור.

לוח 1 מראה את התפלגות המשפחות לפי תנאי הדיור: איכות הדיור נמדדה ע"י אינדקס הצפיפות, מכסת השטח הבנוי במוצע לנפש ורמת שירותי הנוחיות (אמבטיה, מקלחת וכו'). שלושת הקשרים המשפחתיים העיקריים שנידונו במחקר היו: בעל-אשה,

לוח 1: קשרי הגומלין בין צפיפות הדיור והיחסים האמוציונליים במשפחה

צפיפות הדיור (מספר נפשות לחדר)	אחוז הזוגות המתקוטטים (%)	אחוז הילדים העצבניים (%)		אחוז הילדים עם הישגים נמוכים בלימודים (6—11 שנה)
		בגיל עד 5 שנים	בגיל 12—20 שנה	
יותר מ-2.0	66.7	40.0	20.0	83.3
1.0—2.0	47.4	29.0	19.6	47.0
0.5—0.9	37.4	17.0	2.2	32.4
פחות מ-0.5	33.3	—	—	—

לוח 2 : היחס בין מכסת השטח לנפש והיחסים האמוציונליים

אחוז הזוגות המתקוטטים	השטח הממוצע לנפש (ממ"ר)
50.5	פחות מ-20
42.5	20—27
36.5	יותר מ-27
42.9	ממוצע

מתברר כי אחוז המריבות מותנה במספר הנפשות לחדר, בגודל החדרים, ארגונום וסידורם הפונקציונלי, כפי שהדבר משתקף באינדקס הצפיפות, וכן בהימצאותם של שירותי דיור נאותים. כאשר דרגת הצפיפות עולה על 2.0 נפשות לחדר יש לכך השפעה מרובה על המריבות המשפחתיות (66.7% של מריבות בין-זוגיות); והיפוכו של דבר כאשר יורדת דרגת הצפיפות למטה מ-0.5 נפש לחדר (רק 33.3% מהזוגות רבים ביניהם). אותה נטיה ניכרת ביחס למכסת השטח בממוצע לנפש. הגבולות שמעבר להם גוברת או פוחתת הנטיה למריבות משפחתיות: הם פחות מ-20 ממ"ר לנפש מזה ויותר מ-27 ממ"ר לנפש מזה.

לוח 3 מראה כי במידה שהזוגות סב"רו כי שטח המגורים העומד לרשותם הינו נמוך, גברה נטייתם למריבות (ראה לוח 3).

לוח 3 : הקשר בין השקפת ההורים לגבי גודל הדירה לבין הנטייה למריבות

הנטייה למריבות (באחוזים מכלל המשפחות)			ההשקפה לגבי גודל הדירה
סה"כ משפחות	לא	כן	
100.0	46.2	53.8	הדירה בלתי מספיקה
100.0	56.8	43.2	הדירה מספיקה
100.0	70.7	29.3	הדירה מספיקה בשפע
100.0	57.1	42.9	סה"כ

הוריו או מבוגרים אחרים, ולעולם אינו זוכה לפרטיות משלו. אולם, במידגם שלנו היה מובטח לילד בגיל שבין 6-11 שנה מקום שינה בחדר לבד, או עם ילדים אחרים. במקרה זה נראה שהבעיה היתה הבטחת מרחב מספיק בדירה למשחק ולאירוח חברים, ומה שחשוב במיוחד — הבטחת שירותי אמבטיה נאותים בדירה. ועוד, לגבי ילד בגיל זה (6—11), חשיבותם של תנאי צפיפות נאותים מתייחסים לא רק לאיזון הנפשי, אלא גם להישגיו הלימודיים בבית הספר, שלמענם הוא זקוק לשטח ומרחב מספיקים שיאפשרו לו שקט וריכוז

ההשפעה על הדור הצעיר

הפרעה הנגרמת עקב צפיפות מסתמנת במאפיינים הרגשיים של ילדים, כאשר מימדי הצפיפות עולים על 2.0 נפש לחדר, או יורדים מתחת ל-0.5 נפש לחדר. ואילו באזור הביניים נודעת השפעה קטנה בלבד למצב הדיור. כאשר ילד מתחת לגיל 5 הוא עצבני ביותר כתוצאה מצפיפות-יתר (למעלה מ-2.0 נפשות לחדר), ופחות עצבני בתנאי צפיפות נמוכים יותר (פחות מ-1.0 נפש לחדר), הרי קרוב לודאי שיש לזקוף זאת לזכות העובדה שלעתים קרובות נאלץ הילד לישון באותו החדר עם

בעת הכנת שיעוריו. לבסוף, ההשפעה של הדיור על המתבגר בגיל 12—20 נמצאת ביחס ישר למספר החדרים בדירה. בגיל זה יש צורך גדול יותר במרחב לפרט. המסקנה היא איפוא שבכל גיל, מרחב מספיק לפרט מונע או לפחות מצמצם מתחים פוטנציאליים בקרב הדור הצעיר במשפחה.

גורמים חברתיים-כלכליים

עד עתה לא הבאנו בחשבון, בבעיה שלפנינו, את השפעתם של גורמים חברתיים-כלכליים כגון מבנה המשפחה, דרגת השכלתם של ההורים, מעמד חברתי, מעמדה המקצועי של האם וכיר צא-בזה. לגורמים אלה נודעת חשיבות גדולה, שכן הם יכולים להאפיל על הקורלציות שבין תנאי הדיור וחיי המשפחה, ואף להביא למודיפיקציות מסויימות בתחום זה.

כאן יש לציין כי מימצאי הסקר אמנם הצביעו על קורלציה ברורה למדי בין השגים לימודיים של הילד בבית הספר לבין רמת השכלתו של האב, וכן בין מריבות בין ההורים לבין מבנה המשפחה. על רקע זה יכולה, כמובן, להתעורר השאלה: האם אין לראות כגורם הדומיננטי לגבי ההישגים הלימודיים של הילדים את רמת ההשכלה של ראש המשפחה, ולא את תנאי הדיור. שהרי משפחות המתגוררות בתנאי דיור גרועים נמנות לרוב על השכבות הסוציאליות הנמוכות הלוקות כרגיל ברמה נמוכה של השכלה, ואילו להשגה כלה הירודה נודעת השפעה שלילית על ההישגים הלימודיים של הילדים, ושאלה נוספת: האם אין הגורם העיקרי לנטיה למריבות בין ההורים נעוץ במבנה המשפחה, בעוד שתנאי הדיור הם רק אחד הגורמים המשפיעים בתחום זה.

המחקר ניסה להשיב על שאלות אלו. מסקנתו היתה כי לגבי הישגים לימודיים הגורם הדומיננטי הוא רמת ההשכלה של האב. אמנם, לגבי משפחות בעלות השכלה בינונית-נמוכה התבלטה העובדה כי ההישגים הלימודיים תלויים בתנאי הדיור, וכי ההישגים גדלים באורח מוחשי שעה שהצפיפות היא פחות מנפש אחת לחדר.

לעומת זאת התברר כי לתנאי הדיור נודעת השפעה מוחשית לגבי הנטיה למריבות בין ההורים, בלי שיש לב מובנה המשפחה. ומסקנה אחרת: אין כל קורלציה משמעותית בין המעמד המקצועי של המשפחה לבין הנטיה למריבות בין ההורים. אם מחלקים את האוכלוסיה למספר קבוצות מקצועיות חברתיות, מתבררות העובדות הבאות: בקרב הפועלים ועובדי המשרד מושפעת הנטיה למריבות בין ההורים במידה ניכרת יחסית מתנאי הדיור, כשהרגישות הרבה ביותר לגבי מצבים גרועים אופיינית לעובדי משרד. לעומת זאת, בקרב קבוצות אחרות של האוכלוסיה — עצי מאיים, מנהלים ופנסיונרים — אין למספר החדרים השפעה מוחשית על יחסי האיזון בין ההורים והנטיה למריבות ביניהם.

התברר כי זוגות הנוטים למריבות ממעטים כרגיל לבלות בצוותא את זמנם הפנוי וכן אין הם מרבים לשהות בבית. לעומת זאת, זוגות שפיתחו יחסים מאוזנים יותר ואינם נוטים למריבות, מרבים לשהות יותר בדירתם ומפיקים מכך הנאה רבה.

בסיום הדברים ניתן לקבוע כי נטיה למריבות באם היא מותנית בהכרח שרמת הדיור הינה נחותה, מניעה את ההורים למאמצים מוגברים על מנת להשיג זירה גדולה יותר ומסודרת טוב

בית חד-משפחתי, אשר יחסוך להם את אי-הנוחיות שבמגורים בבית רב-קומותי, ומעל לכל יבטיח לילדים מקום נעים ודר סכנות לצרכי משחקים ובינוי מחוץ לדירה.

(תירגמה גב' ז. בס)

יותר. הדבר מוכח בעובדה כי זוגות המרבים לרוב נוטים להחליף את דירור-תיהם ביתר תכיפות מאשר זוגות אחרים. כן יש לציין כי עקב התנהגות עצבנית של ילדים נוטים רבים להעדיף

מיגבלותיהם של מודלים לצורך תכנון אורבני

ארה"ב ביקר את מנתחי מערכות ובורני הדגמים במלים אלו: "הייתי ממריץ אתכם להקדיש קצת תשומת לב לתועלתם ולשימושם של הדגמים והמחקרים, שאתם מפתחים, ופחות למתודולוגיות המתקדמות ולדקויות המתימטיות של המודלים... אם רוצים אתם שישתמשו במוצריכם, ואם רצונכם לזכות בתמיכה, כדי שתוכלו לעסוק במידה מסויימת גם במחקר מתודולוגי, סבורני שעליכם להקדיש לכך יותר תשומת-לב ממה שהוקדש בעבר, ליישור מה של עבודתכם בתהליך התכנון".

לי מונה את ליקוייהם של הדגמים העירוניים, בקראו להם "שבעת החטאים", והם: כוללנות יתירה, גולמניות, רעבתנות, עקמומיות-מוחין, מסובכות, מיכניות ויקרנות. **בר והול (Brewer, Hall)** מסיקים, כי המכשולים העיקריים, שהדגמים נתקלים בהם, הם מודסיים באופיים. כל הגורמים האלה מצטרפים יחד והופכים את הדגמים לבלתי-מתאימים לסביבה העוסקת בעיצוב-המדיניות.

המודלים של גרביטציה

בדרך כלל, אותם דגמים עירוניים, שהשתמשו בהם הלכה למעשה, הם אלה המובנים למתכננים, כגון המודלים של גרביטציה שהם הפשוטים יחד

בכתב העת הבריטי "The Planner" מאפריל 1974 הופיע מאמר, פרי עטו של סאם קול, העומד על מיגבלותיהם של מודלים מתימטיים כוללים לצורכי חיזוי. לאחר שהמחבר מנתח את הקשיים שבהם נתקל ויישומם של מודלים אלה הוא ממשיך ואומר:

תועלתם המעשית של המודלים

גורמים דומים לאלה שהובאו לעיל מסבירים במידת-מה את חוסר-הצלחתם היחסי של מודלים אורבניים כוללים בארה"ב. המדובר, למשל, בדגמי הדירור במפרץ של סן-פרנציסקו, דגם פיטסבורג והדגם המטרופוליטני של פילדלפיה. דגם דומה באנגליה הוא מחקר **דרבי-נוטס (Derby-Notts)**. כל אלה היו מודלים כוללים וייצגו אזורים עירוניים שלמים. פגמיהם נידונו על-ידי מספר מחברים.

לאחר הוצאות ומאמצים ניכרים במשך עשור-שנים או יותר הושג אך מעט בתחום זה סבורים המתכננים העירוניים והאזורים. ולדעתו של לי מועט ההישג אף בהבנת הפקודה של הסביבה החברתית העירונית. בנוי-דגמים עוררו עליהם ביקורת על שהבטיחו הרים וגבעות, בבראם להציע את מוצרם, ולבסוף לא סיפקו את הסחורה. יומרה יתרה זו הביאה לידי ריאקציה חזקה. למשל, מזכיר-עוזר לענייני תחבורה בממשלת

אותם מחברים, שבחנו את הסיבות לכשלונם של דגמים עירוניים כוללים, ממליצים כמעט פה-אחד על שיבה אל דגמים בהיקף מוגבל. סירס (Sears) ממליץ עד דגמים "בינוניים בהיקפם", בהצביעו על כך שהדגמים האימפיריים אין להם נגיעה לבעיות התכנון השוטפות. קאגיאנוגה סבור, למשל, שרק על ידי פירוקם של הדגמים המ-קיפים והכוללים למרכיבים פשוטים יותר, ניתן להשיג את הרל-ואנטיות הנחוצה לבעיות השוטפות. אחת החולשות של הדגמים העירוניים, היא שרק לעתים נדירות מוגשים הם לביקורתם של חוקרים אחרים. ברואר והול מציינים, כי המודל היחידי בארה"ב, שהיה נושא להערכה ביקורתית מפורטת, הוא דגם "הדינמיקה העירונית" של פורסטר. אלא שמבקרים הביעו עליו דעות כה סותרות עד שלא נתאפשרה שום הכרעה מכרעת.

שית, שנזקקו להם להערכת צפיפות-הנסיעות ופוטנציאל המסחר-הקמעוני, וכן דגמי תשומה/תפוקה — הפשוטים והישירים עוד יותר. (אמנם במידה מסויימת נזקקו לפעמים גם לדגמי תח-בורה מורכבים יחסית). יתירה מזו, ספק הוא האם נסיונות האופטימיזציה של מודל גרביטציה, או הנסיונות להיזדקק לתכנון לינארי אמנם תרמו לעניין הרבה יותר, מאחר שהפנת-רונות המתקבלים הם תמיד תת-אופ-טימליים במידה מסויימת ונמצא כי הם לעיתים תכופות בלתי-יציבים נוכח שינויים גבוליים צנועים. אך גם הדג-מים הפשוטים האלה נתקלו במידה ני-כרת של ביקורת אשר התלוונה על הע-דר תוכן התנהגותי בהם. מסתבר שהת-קדמות ממשית בבניית דגמים עירוניים תבוא עם הופעתן של תיאוריות חבר-תיות משופרות יותר, וכן כאשר ימצא בסיס נסיוני רחב שעל-פיו אפשר לב-דוק את התיאוריות המוצעות.

(תירגמה מאנגלית גב' ת. זוכסלר)

LIST OF PARTICIPANTS :

DR. DANIEL SHEFER	Director of the Centre for Urban & Regional Studies The Technion — Israel Institute of Technology
ALEXANDER COHEN	Chief Engineer of Bnei Brak Municipality
GERSHON AUNI	Economist, Assistant Director of Land Department Management of the Jewish National Fund
EHUD HAMEIRI	Economist and Land Valuer
SHAUL ZARHI	Economist, Israel Institute of Productivity